

Meteoroloji Genel Müdürlüğü Binası'nın (Ziraat Mektebi) Kültürel Miras Bakımından Önemi ve Korunması Konusunda Bir Değerlendirme*

An Evaluation on the Importance and Conservation of the Building of General Directorate of Meteorology (Agricultural School) in terms of Cultural Heritage

Alican BERBER^{1**}

¹Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya (Beşeri Ve İktisadi Coğrafya) ABD., Ankara

Özet: Bir toplumun geçmişiyle ilgili onu kimliklendiren, yaşamsal devamlılıkla birlikte günümüze kadar ulaşan, yerel ve evrensel değer niteliği taşıyan her türlü somut ve somut olmayan varlıklar kültürel miras olarak tanımlanmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında okul olarak inşa edilen Ziraat Mektebi, 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına ev sahipliği yapmıştır. Milli Mücadele boyunca karargâh olarak kullanılan ve Meclis açılana kadar Mustafa Kemal Paşa'ya ikametgâh olan yapı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuştur. Geçirdiği tadilat ve değişimler sonucu, farklı fonksiyonlarda kullanılarak günümüze ulaşan tarihi yapı; 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'na göre taşınmaz kültür varlığı olarak tanımlanmaktadır. Araştırmada, özetle; "Ziraat Mektebi binasında günümüzde neler görürüz?", "Büyük tarihi olaylara sahne olmuş; öne çıkan ve iz bırakan bu mekânın günümüzdeki kullanım ve korunmuşluk durumu nedir?" gibi iki soruya cevap bulmak amaçlanmaktadır. Meteoroloji Genel Müdürlüğü binasında, geçmiş dönemde çekilen fotoğraflar ve yazılan anılarla, geçmiş mekânın yeniden inşa edilmesi ve kurulması sağlanmış; tarihi yapıda gerçekleştirilen değişiklikler, yerinde yapılan gözlemlerle karşılaştırılmıştır. Mevcut durum ise fotoğraflarla kayıt altına alınarak belgelenmiştir. Ziraat Mektebi gibi farklı fonksiyonlarda kullanılarak günümüze ulaşan bu tip tarihi yapıların; sahip olduğu tarihi çevre özelliğiyle ve özgün haliyle korunması, ardından da müzeye dönüştürülerek gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: Kültürel Miras, Taşınmaz Kültür Varlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Ziraat Mektebi, Tarihi Çevre, Milli Mücadele, Atatürk Müzeleri

Abstract: All kinds of tangible and intangible assets that identify a society with its past, which have survived to the present day with vital continuity and have a local and universal value, are defined as cultural heritage. Agricultural School, which was built as a school at the end of the 19th century, hosted Mustafa Kemal Pasha and his friends who came to Ankara on 27 December 1919. The building, which was used as a headquarters during the National Struggle and was the residence of Mustafa Kemal Pasha until the opening of the Assembly, witnessed to great historical events in the establishment of the Republic of Turkey. As a result of the renovations and alterations it has undergone, the historical building which has survived to the present day by being used in different functions is defined as an immovable cultural property, according to the Law on the Protection of Cultural and Natural Properties No. 2863. In summary, the research aims to find answers to the following two questions: "What do we see in the Agricultural School Building today?", "What is the current use and preservation status of this prominent place, which left a mark and became the scene of great historical events?" In the building of the General Directorate of Meteorology, the reconstruction and establishment of the old building was achieved with the help of photos taken and memoirs written in the past; the changes made to the historical building were compared with the on-site observations. The current situation is documented with photos. This type of historical buildings, which have survived to the present day by being used in different functions such as the Agricultural School, should be preserved in its original form with its historical environment feature, and should be passed on to future generations by being converted into a museum.

Keywords: Cultural Heritage, Immovable Cultural Property, General Directorate of Meteorology, Agricultural School, Historical Environment, National Struggle, Atatürk Museums

*Bu çalışma, yayınlanmamış yüksek lisans tezinin bir bölümünden hazırlanmıştır.

**İletişim yazarı: A. Berber, e-posta: alican.07.06.95@gmail.com

1. Giriş

Bir toplumun geçmişi ile ilgili onu kimliklendiren, yaşamsal devamlılıkla birlikte günümüze kadar ulaşan, yerel ve evrensel değer niteliği taşıyan her türlü somut ve somut olmayan varlıklar kültürel miras olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kültürel miras; geçmişten günümüze kadar ulaşmış, insanların sahiplik bağında olmadan, sürekli değişim halinde olan değerlerinin, inançlarının, bilgilerinin, gelenek ve göreneklerinin bir yansımasıdır. Zaman içerisinde kültürel miras, insanlar ve mekanlar arasındaki etkileşimden kaynaklanan çevrenin tüm özelliklerini kapsar hale gelmiştir. (İSMEP Rehber Kitaplar, 2014:12).

Kültürel mirasın korunması konusunda II. Dünya Savaşı sonrasında çok önemli adımlar atılmış, bombalanarak tahrip edilmiş şehirlerin, yeniden ayağa kaldırılması ve insanlığa kazandırılması için girişimler başlatılmıştır. Bu girişimler sonucunda kültürel mirasın korunmasının genel ilkelerini ve kurallarını ortaya koyan çalışmalar başlatılmış ve bu çalışmalar sonucunda da 1946 yılında, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) kurulmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında tahrip edilen ve etkilenen şehirleri, tarihi önemleri bakımından tanımlayarak yıkım ve yok olmaya karşı korumak UNESCO'nun görevlerinden biri olmuştur (Yeşilbursa, 2013:406).

1972 yılında Paris'te toplanan, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından hazırlanan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme'ye imza atan devletler, sınırları içerisindeki kültürel miraslarını koruyacaklarını taahhüt etmektedirler. (Yeşilbursa, 2013, UNESCO, 1972). 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme'ye göre kültürel miras; anıtlar, yapı toplulukları ve sitler olarak üç ana başlık altında tanımlanmaktadır (UNESCO, 1972). Bu tanımlamaya göre kültürel miras, daha çok tarihi yapılar ve arkeolojik eserler olarak algılanmakta; tarihsel, sanatsal, bilimsel, antropolojik, etnolojik ve estetik kavramlarına yer verilerek, kültürel değeri olan eserleri belirlemede kullanılacak ölçütler dile getirilmektedir (Yeşilbursa, 2013:406).

Zaman içinde kültürel miras tanımının kapsamı da genişlemiş ve zenginleşmiş; anıtlar, yapı toplulukları ve sitler üzerine odaklanan tanım ve koruma anlayışından, çok daha kapsayıcı ve insana ait tüm kültürel değerleri içine alan kültürel miras anlayışına evrilmiştir (İSMEP Rehber Kitaplar, 2014). Kapsamı çok geniş olan kültürel miras, genel olarak somut ve somut olmayan kültürel miras olarak iki ayrı kategoriye ayrılmaktadır. Gelecek nesle aktarılacak üzere korunması gereken eserler olan yapılar, tarihi mekanlar ve anıtların yanı sıra, doğal kültürel miras da somut kültürel mirasın bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan somut olmayan kültürel miras ise dil, inanış, müzik, dans, gösteri, tekerleme, hikâye, masal, şiir vb. gibi unsurları içine alan; elle tutulamayan, gözle görülemeyen ancak bir toplumu var eden değerler olarak tanımlanmaktadır (Can, 2009:1).

Somut olmayan kültürel mirasın korunması, somut kültürel miras eserlerine göre daha zordur. Somut olmayan kültürel miras eserleri, belgelenmediği ve kayıt altına alınmadığı durumda; onları bilen kişilerin ortadan kalkmasıyla unutulmaya yüz tutmaktadır. Bu açıdan somut kültürel miras eserlerinin koruma altına alınması veya müzelerde korunması fikri, II. Dünya Savaşı sonrasında hızla artarken, somut olmayan kültürel miras eserlerinin korunması amacıyla kayıt altına alınması bilinci daha ileri bir tarihte gerçekleşmiştir (Can, 2009:1). Zamanla teknolojinin gelişimi, iletişim araçlarının yaygınlaşması ve refah seviyesinin artması gibi faktörler, somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunması bilincini artırmaktadır.

Korunacak değerler bakımından, değerlendirme ölçütlerine göre "1976'da UNESCO tarafından daha farklı bir terminoloji içinde yoğunlaşarak kültürel geleneklerle ilgili bütün maddi varlıkları kapsamak üzere 'kültürel varlık' deyimini ortaya atılmıştır." (Ahunbay, 2014:22). Bu kavrama göre Türkiye'de "kültür varlıkları", 1983'te çıkarılan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 3. maddesinde şu şekilde tanımlanmıştır: "...tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır." (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983).

Bu tanıma göre kültür varlığı; ilk olarak “*tarih öncesi ve tarihi devirler*” olarak belirlenen zaman boyutunda, ikinci olarak “*...bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunmak...*” ve “*...sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşımak*” ölçütü ile nitelik boyutunda, üçüncü ve son olarak “*...yerüstü, yeraltı ve su altında...*” olmak üzere mekân boyutunda ele ele alınmıştır (Madran ve Özgönül, 2005:57). Ayrıca yasada tanımlanan kültür varlıkları, taşınır ve taşınmaz varlık olmak üzere iki grupta toplanmıştır.

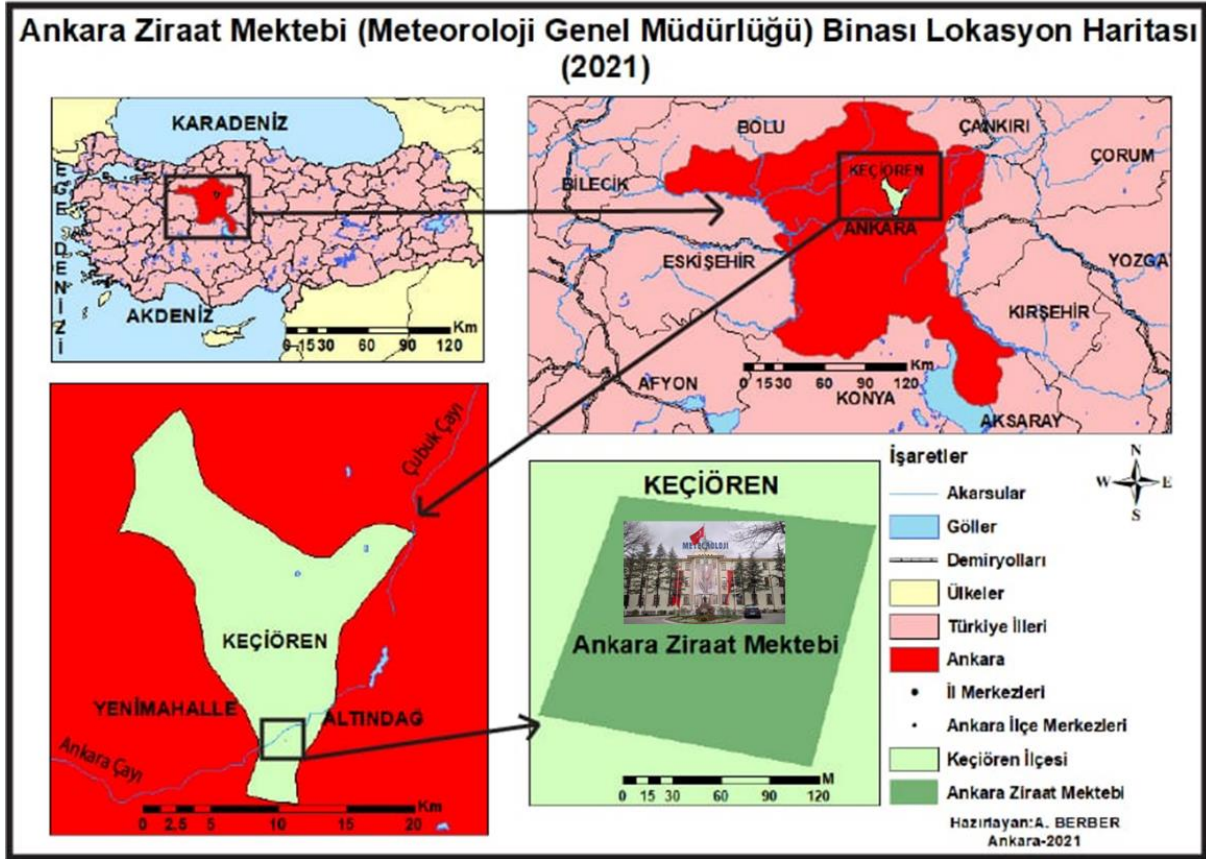
2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun 6. maddesinde korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarına dört nitelik verilmiştir (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983).

Bunlardan “*a*” bendinde tanımlanan ilk nitelik “*19. yüzyıl sonuna kadar yapılmış taşınmazlar*” olarak tanımlanmıştır. “*b*” bendinde tanımlanan ikinci nitelik (19. yüzyıldan sonra yapılmış olmakla beraber) “*...önem ve özellikleri bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığı’na korunmalarında gerek görülen taşınmazlar*” olarak belirlenmiştir. “*c*” bendinde tanımlanan üçüncü nitelik “*...sit alanı içinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları*” olarak belirlenmiştir. “*d*” bendinde tanımlanan son nitelik ise, bu araştırmamızın konusu ile alakalı olan “*Milli tarihimizdeki önemleri sebebiyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış evler.*” olarak tanımlanmıştır (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983; Madran ve Özgönül, 2005:7). Ayrıca Kanun’un 6. maddesinde “*Ancak, Koruma Kurullarınca mimari, tarihi, estetik, arkeolojik ve diğer önem ve özellikleri bakımından korunması gerekli bulunmadığı karar altına alınan taşınmazlar, korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı sayılmazlar.*” denilmiştir (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983).

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun 23. Maddesinde ise korunması gerekli taşınır kültür ve tabiat varlıklarına iki nitelik verilmiştir. Bunlardan ilki “*Jeolojik, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait, jeoloji, antropoloji, prehistorya, arkeoloji ve sanat tarihi açılarından belge değeri taşıyan ve ait oldukları dönemin sosyal, kültürel, teknik ve ilmi özellikleri ile seviyesini yansıtan her türlü kültür ve tabiat varlıkları...*” (“*a*” bendi); İkincisi ise gene bu araştırmamızın konusu ile alakalı olan “*Milli tarihimizdeki önemleri sebebiyle, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna ait tarihi değer taşıyan belge ve eşyalar, Mustafa Kemal Atatürk’e ait zati eşya, evrak, kitap, yazı ve benzeri taşınır.*” korunması gerekli taşınır kültür ve tabiat varlıkları olarak tanımlanmıştır (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983).

1.1. Araştırma Alanının Yeri ve Önemi

Araştırma alanını oluşturan Ziraat Mektebi (Meteoroloji Genel Müdürlüğü) binası, İç Anadolu Bölgesi’nin Ankara kenti sınırları içerisinde, Keçiören ilçesinin Kalaba Mahallesi’nde bulunmaktadır (Şekil 1). Araştırmaya konu olan ve günümüzde Meteoroloji Genel Müdürlük binası olarak kullanılan tarihi yapı; 19. yüzyılın sonlarında Ziraat Mektebi adıyla okul binası olarak inşa edildikten sonra, Birinci Dünya Savaşı döneminde eğitime ara vermiş, 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara’ya gelen Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyelerine ev sahipliği yapmıştır. Milli Mücadele boyunca karargâh olarak kullanılan ve Meclis açılana kadar Mustafa Kemal Paşa’ya ikametgâh olan yapı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuştur. Ayrıca bu tarihi bina, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nin hazırlanması, Anadolu Ajansı’nın faaliyete geçmesi; Büyük Millet Meclisi’nin açılış hazırlıkları, Kurtuluş Savaşı boyunca Genelkurmay Başkanlığı binası olarak kullanılması, cumhuriyetin ilanından sonra 1925 yılında kurulan ilk meteoroloji dairesinin 1930 yılında burada Kuzey İstasyonu’nu kurması ve son olarak Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü binasına ev sahipliği yapması gibi tarihi öneme sahip özellikleri nedeniyle araştırma alanı olarak seçilmiştir.

Şekil 1. Ankara Ziraat Mektebi (Meteoroloji Genel Müdürlüğü) binası lokasyon haritası (2021).

1.2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. maddesinde korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarına dört nitelik verilmiştir. Bu niteliklerden dördüncüsünü oluşturan "d" bendi, bu araştırmanın konusu ile alakalı olan "Millî tarihimizdeki önemleri sebebiyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış evler." olarak tanımlanmıştır (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983; Madran ve Özgönül, 2005).

Millî Mücadele boyunca Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kaldığı ve misafir edildiği bazı evler, çalışmalarını gerçekleştirdiği ya da savaşı yönettiği karargâhlar ve onun anısını taşıyan mekânlar; vefatından önce veya sonra zamanla müze haline getirilmiştir. Bu bakımdan, Anadolu'da çok geniş bir alana yayılan Atatürk Evleri'nin ve Müzeleri'nin geçmişine bakarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini izlemek mümkündür (Aliagaoglu & Temurçin, 2004:125).

Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele döneminde, Ankara'da ilk çalışmalarını gerçekleştirdiği ve meclis açılana kadar ikametgâh olarak kullandığı, daha sonraları da dönem dönem faaliyetlerini yürüttüğü Ziraat Mektebi gibi önemli bir kültür varlığı; 1937 yılında gördüğü büyük onarım ve değişiklik sonrası orijinalliğini yitirmiştir. İki katlı olarak inşa edilen tarihi bina, üç katlı hale getirilmiş, betonarmeye çevrilen ahşap döşemelerin ve odaların mevcut durumu değiştirilmiştir (Önder, 1970:53). Tarihi binada, Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nce sadece Atatürk'ün çalışma odası "Atatürk Odası" olarak düzenlenmiş ve burada küçük bir müze meydana getirilmiştir (Önder, 1970:53).

Millî Mücadele boyunca Mustafa Kemal Atatürk'ün kaldığı, misafir edildiği ve çalışmalarını gerçekleştirdiği kimi yapılar korunamamış günümüze ulaşamamış, kimileri yanmış veya yıkılmış, kimileri restore edilerek veya yeniden yapılarak müzeye dönüştürülmüş, kimileri ise Ziraat Mektebi

binası gibi farklı fonksiyonlarda kullanılarak günümüze intikal etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanıklık etmiş kültür varlığı olan bu tip yapıların, özgün haliyle korunarak ve müzeye dönüştürülerek gelecek kuşaklara aktarılması gerekir. Buna göre; araştırmada başlıca iki araştırma sorusuna cevap bulmak amaçlanmaktadır:

• “Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele döneminde kaldığı ve çalışmalarını yürüttüğü Ziraat Mektebi binasında günümüzde neler görürüz?”

• “Millî Mücadele döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş; öne çıkan ve iz bırakan bu mekânın günümüzdeki kullanım ve korunmuşluk durumu nedir?”

Bu çalışmada ayrıca geçmiş mekânın belgelere ve kayıtlara dayanarak yeniden inşa edilmesi/kurulması, değişimin tespit edilmesi, mekânın korunması ve geleceğe aktarılması amaçlanmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Araştırmanın genel amacına uygun olarak, aşamalı bir yöntem izlenmiş ve ilk olarak konuyla ilgili literatür taramasına gidilmiştir. Taranan literatür bilgileri ışığında, araştırma alanına ilişkin elde edilen bilgilerle araştırma alanının mevcut durumu ve işlevinin değişimine yönelik yerinde gözlem yapılmıştır. Araştırma alanının bugünkü durumu ve işlevi, fotoğraf çekimleri ile belgelenmiş; doküman analizi yapılarak fotoğraflar, tarihsel kaynaklar ve dönemin hatıratları ile karşılaştırılarak, elde edilen bulgular ışığında tarihi olaylar ile kültür varlığı olan tarihi mekânın örtüşmesi ve değişiminin tespiti incelenmeye çalışılmıştır.

3. Bulgular

Günümüzde Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün bulunduğu Ziraat Mektebi binası, 1895-1897 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun tarımı geliştirmek üzere “Numune Çiftliği” kurma çalışmalarının bir sonucu olarak yaptırılmıştır. Ziraat Mektebi'nin açılışı, 1908 yılında Ankara Valisi Ali Münif Bey tarafından gerçekleştirilmiştir (Aysal, 2007; Erdoğan, 1965).

Çubuk Çayı'na bakan Keçiören tepelerinin yamacında 19. yüzyıl sonlarında inşa edilen Ziraat Mektebi binası (Şekil 2); ilk başta iki katlı taştan bir bina olarak, tuğla çatı örtülü, zemin ve merdivenleri ahşap olarak düzenlenmiştir (Aysal, 2007; Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, 1977; Önder, 1970).

Şekil 2. Milli Mücadele döneminde Ziraat Mektebi binası.

(Kaynak: İnan, A. 2009. Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler. 8. Baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.305).

1914-1918 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı döneminde hüküm süren savaş şartları, Ziraat Mektebi'nde eğitime ara verilmesine neden olmuş, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin çalışmalarını Ankara'da sürdüreceği haberi üzerine, Ankara Vali Vekili Yahya Galip (Kargı) Bey tarafından en uygun çalışma yeri olarak Ziraat Mektebi binası seçilmiştir (Keskin, 2010; Önder, 1993).

27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelen Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, büyük bir karşılama töreni sonrası şehre girmiş, Hükümet Konağı'ndaki vali odasında bir müddet istirahat etmiştir. Ardından 20. Kolordu'yu ziyaret etmiş, buradan da kendisine ve arkadaşlarına tahsis edilen Ziraat Mektebi'ne gelmişlerdir (Kocatürk, 1988:124). Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını karşılayan Ali Fuat Paşa, "*Milli Mücadele Hatıraları*"nda bu olayı şu şekilde aktarmıştır: "...otomobillerle şehrin güney batısında bulunan ve bir tepenin üzerinde Ziraat Mektebi olarak inşa edilen büyük binaya gitmiştik. Heyeti Temsiliye ve maiyetleri burada misafir edilecekti." (Cebesoy, 1953:267)

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelişini 27 Aralık 1919 tarihli şu açık tebliğ ile duyurmuştur: "*Sivas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya hareket eden Heyeti Temsiliye, bütün yol boyunca ve Ankara'da büyük milletimizin çok sıcak ve içten vatanseverlik gösterileri arasında, şehre vardı.*" "*Milletimizin gösterdiği bu birlik ve kararlılık örneği, memleketimizin geleceğine güveni olduğu hakkındaki inançları sarsılmaz bir şekilde kuvvetlendirmiştir. Şimdilik Heyeti Temsiliye merkezi Ankara'dadır. Hüremetlerimizi sunarız, efendim.*

Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal" (Atatürk, 2007:224).

Mustafa Kemal Paşa'nın ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin Ankara'ya geldiği tarihte boş bir okul binası olan Ziraat Mektebi, artık hem ikametgâh hem de çok önemli kararların alındığı bir karargâh binası olarak kullanılmaya başlanmıştır. (Aysal, 2007; Keskin, 2010; Özgül, 1989).

Mazhar Müfit Kansu, Ankara'da yerleştikleri Ziraat Mektebi'yle ilgili ilk izlenimleri için: "*Otomobillere binerek, bize tahsis edilen, şehrin dışındaki Ziraat Mektebi'ne gittik. Bir tepe üzerinde olan bu bina bize hayli müddet karargâhlık vazifesini yaptı.*" derken; "*Ali Fuat Paşa hepimize birer oda tahsis etmiş, isimlerimiz odaların kapısına yazılmış ve hastabakıcılarla hizmetçiler konulmuş, velhasıl esababı istirahatimiz temin edilmişti.*" (Kansu, 1986:499) bilgisini aktarmaktadır Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkan isimlerden biri olan Hüsrev Gerede ise Ankara'ya geldiklerinde yerleştikleri bina için hatıralarında: "*Kentin uzağında Ziraat Okulu olan yeni, güzel bir binaya konuk olduk. Ziraat Okulu binası Ali Fuat Paşa'nın emekleriyle Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye için çok güzel bir biçimde hazırlanmış ... Ankara'da rahat edeceğiz gibime geliyor.*" (Önal, 2019:151-152) ifadelerini kullanmıştır. Rauf Orbay ise hatıralarında bugüne dair şu ifadelerle yer vermiştir: "*ikametimize tahsis edilen, şehrin güney kısmındaki -yeni yapılmış büyük bir bina olan- Ziraat Mektebi'ne yerleşir yerleşmez çalışmaya başladık. Henüz seçilmiş olan bazı mebuslarla temas ederek, onlara takip edebilecekleri hattı hareket hakkında, önceden hazırlamış olduğumuz talimatı okutup, izah ettik.*" (Orbay, 1993:191)

Mustafa Kemal Paşa, kendisini ve arkadaşlarını içtenlikle kabul eden Ankara halkı ile daha yakından tanışmak amacıyla 1919 Aralık'ının son günlerinde şehrin ileri gelenlerini Ziraat Mektebi'ne davet etmiş, mektebin büyük salonunda yaklaşık 200 kişiden oluşan bir topluluğa konferans vermiştir. Ankaralılarla yaptığı konuşmada ülkenin askeri ve siyasi durumunu anlatarak, geleceğe yönelik bazı önemli konulara değinmiştir (Aytepe,2002; Kansu, 1986; Önal, 2019).

Ankara'ya geldikten sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına tahsis edilen, hem ikametgâh hem de karargâh olarak kullanılan Ziraat Mektebi binasının içini Mazhar Müfit, hatıralarında şöyle tasvir etmiştir: "*Bu binanın üst katına çıkınca sağdaki birinci oda bana, koridorun sol tarafı nihayetinde büyücek bir oda da Mustafa Kemal Paşa'ya ve benim odamın, yani koridorun sağ tarafındaki odalar da Rauf Bey'le diğer arkadaşlara tahsis edilmişti.*" (Kansu, 1986:499-500).

"Odama bir karyola ile yeni çarşaf ve yorganlar konulmuştu. Karyolanın yanında birer tahta masa üzerinde ayna ve su sürahisi, bardak ve sigara tablası ve ortada müdevver küçük bir masa ve iki iskemle ve karyolanın karşısında da bir küçük demir kasa vardı. Diğer odalar da hemen bu şekilde olup yalnız kasa benim odada olup diğerlerinde yoktu. Çünkü heyetin parası ve hesabı bende idi." (Kansu, 1986:499-500).

Mustafa Kemal Paşa'nın emir çavuşu Ali Metin, karargahtaki geçim sıkıntısıyla ilgili hatıralarında şu ifadeleri kullanmıştır: "*Çok zaman bir türlü yemek çıkardığımız halde, para sıkıntısı çekiyorduk. Hiç birimizin eline para geçmiyordu. Esasen maaş falan da aldığımız yoktu. Zaten kimden alacaktık ki... Atatürk dahil 36 mevcutlu karargâhı; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-*

i Hukuk Cemiyeti namına diğer vilâyetlerin milli teşkilâtlarından gelen küçük küçük paralarla geçindiriyorduk.” (Oranlı & Metin 1967:64).

İsmet İnönü, Milli Mücadele döneminde; 1920 yılının başlarında, Ankara'ya ilk gelişi ile ilgili olarak hatıralarında: *“Normal bir yolculukla, normal bir yolcu olarak trenle Ankara'ya gittim. Benim gideceğimden Mustafa Kemal Paşa'nın da haberi yoktu. Ankara'ya ansızın geldim. Heyeti Temsiliye eski Ziraat Mektebi'nin bulunduğu yerde, tepedeki bina idi. Ben de Heyeti Temsiliye karargahına misafir oldum. Bir yer gösterdiler, orada kalıyordum.”* (İnönü, 2020:171) ifadelerini kullanmaktadır.

1920 yılının başlarında, İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın açılacağı dönemde, Heyet-i Temsiliye'nin bulunduğu Ziraat Mektebi binasına giden Ali Fuat Paşa; Mustafa Kemal Paşa'nın odasına girdiği zaman Ankara'ya yeni gelen Erkan-ı Harp Miralayı İsmet (İnönü) Bey'i de orada görmüştür. Cebesoy, *“Birçok muharebelerde arkadaşlık yaptığımız ve uzun yıllardan beri yakından tanıştığımız İsmet Bey'le Ankara'da karşılaşmak benim için hakiki bir bahtiyarlıktı.”* (Cebesoy, 1953: 276) demektedir.

İnönü, 1920 yılının başlarında Ankara'da yaklaşık bir ay kadar kaldığı dönemle ilgili olarak; bütün vaktini karargâhta ve karargâh binası olarak kullanılan Ziraat Mektebi'nin çevresinde geçirdiğini belirtmiştir. *“Gündüz olduğu gibi geceleri de Atatürk'le beraberdik. Akşamları umumiyetle aşağıda tabldotta yemek yerdik. Bazen yemeğe yukarıda başlardık, sonra tabldotta inip tamamlardık. Pek az olan boş zamanlarımızda ve yemeklerde Atatürk ile türlü hikayeleri birbirimize anlatırdık.”* (İnönü, 2020:171) bilgisini vermektedir.

İnönü, İstanbul işgal edilip Meclis-i Mebusan basıldıktan sonra Nisan ayının başında Ankara'ya tekrardan geldiği vakit; ilk gelişinde olduğu gibi yine eski Ziraat Mektebi'ndeki karargâhta Mustafa Kemal Paşa ile beraber kalmıştır. İnönü, Ankara'ya gelişinin ertesi günü çalışmalarına başlamış; hem Karargâh Erkan-ı Harbiyesi'nin işlerini yürütmüş hem de zaman zaman meclisin açılış hazırlıkları ile meşgul olmuştur. Bu dönemde karargâhın iki üç ay öncesine oranla daha kalabalık olduğunu ve İstanbul'dan gelen bazı subaylar ve bazı yakın arkadaşları ile milletvekillerinin de karargâhta kalmaya başladıklarını ifade etmiştir (İnönü, 2020:183).

Halide Edib Adivar, *“Türk'ün Ateşle İmtihanı”* isimli hatıratında Ziraat Mektebi binası için; Ankara'nın kuzeyinde bir sürü sırtlardan birinin tepesinde yapılmış taş bir bina olduğunu ve burayı vaktiyle ittihatçıların Ziraat Mektebi olarak kurduklarını ifade ederek; *“İşte bu yer, yeni bir hükümeti ve yeni Cumhuriyeti yaratacak binaydı.”* (Adivar, 2012:138) ifadesini kullanmıştır. Halide Edib Adivar ile birlikte Ankara'ya gelen Yunus Nadi ise *“Ankara'nın İlk Günleri”* isimli eserinde: *“Tren dolandıkça sol taraftan binalar seçiliyordu: şu tepedeki Ziraat Mektebi idi. Paşa orada oturuyordu. Şu altındaki, oadaki Sarıkışla idi. Nihayet Ankara'nın ufukta dantellenen şekli teressüm etti.”* (Nadi, 1955:82) ifadelerini kullanmaktadır. Ankara'ya geldiğinin ertesi günü Ziraat Mektebi'ndeki karargahında Mustafa Kemal Paşa'yı görmeye giden Yunus Nadi Bey, mektebin üst katına çıkınca karşıya gelen büyük odanın; Mustafa Kemal Paşa'nın kabul salonu, görüşme ve çalışma odası olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Nisan ayının ikisi olmasına rağmen salonun kenarına konulan saç sobanın yandığını, odada bir iki kanep, koltuk ile üç dört sandalye ve masanın bulunduğu bilgisini vermektedir. Yunus Nadi Bey: *“Fakat orada gerek bu basit odaya gerek bütün binaya yalnız kendi şahsiyeti ile başka bir mahiyet verdiren, ona azamet ve heybet izafe eden biri vardı: Mustafa Kemal Paşa.”* (Nadi, 1955:83) diyerek Ziraat Mektebi binasının neden önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Halide Edib Adivar ise Ziraat Mektebi binasını ilk ziyaretinde, şu izlenimlerde bulunmuştur: *“Araba güçlükle sırtın tepesine tırmandı. Binanın önünde iki asker nöbet bekliyordu. Loş antreye açılan koridorlar vardı. Beni yukarıya bir çavuş çıkardı. Geniş ve aydınlık bir odaya girdim. Kapıyı açınca, Mustafa Kemal Paşa ve diğer birkaç kişinin tarihi bir rol oynayacakları sahneye girdim gibi geldi.”* (Adivar, 2012:138-139).

Halide Edib Hanım, Ankara'ya gelirken yolda Yunus Nadi Bey ile konuştukları ajans meselesini Mustafa Kemal Paşa'ya açarak, *“Anadolu Ajansı”* olarak faaliyete geçmeyi düşündüklerini ve Yunus

Nadi Bey'in hemen orada çıkarmaya hazırlandığı Hakimiyet-i Milliye gazetesine de yardımcı olmak istediğini anlatmıştır (Adıvar, 2012:139).

Yunus Nadi Bey ise Ankara'da kırık dökük vilayet matbaasında haftada iki veya üç gün çıkarılan Hakimiyet-i Milliye gazetesine o zamanlar Hakkı Behiç Bey'in yazdığını ve artık yazı işlerini kendisinin üstleneceğini belirtmektedir. Ayrıca her gün Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhı olan ve şehirden 20 dakika mesafede bulunan Ziraat Mektebi'ne çıktığını ve Paşa ile konuştuğunu aktarmaktadır (Nadi, 1955).

Halide Edib Adıvar, anılarında "karargâh" dediği Ziraat Mektebi binasında; Anadolu Ajansı'nın faaliyete başlaması ile ilgili Ankara'ya geldiğinin beşinci gününde büyük sofaya açılan dar ve uzun odalardan birinin kendisine ayrıldığını ve buranın bir nevi büro haline getirildiğini aktarmaktadır. Buradaki eşyalar ise büyük bir yazıhane, dosya rafları, sandalye ile beraber iki masa ve eski bir yazı makinesinden ibarettir. Burada İngilizce gazetelerinin politik bölümlerini tercüme ettiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın kâtibi Hayati Bey'in getirdiği telgraflar arasından Anadolu Ajansı veya Hâkimiyeti Milliye gazetesi için lazım olan parçaları kestiğini ve bunların dışında Mustafa Kemal Paşa'nın diğer muhaberatına ait yazıları hazırladığını bahsetmektedir. Yemeklerin karargâhta at nalı şeklinde bir masa etrafında yenildiğini, burada Mustafa Kemal Paşa'nın geçmiş günlerden bahsettiği ve yemekten sonra da karargâhın büyük odasında toplanarak memleket meselelerinin konuşulduğunu belirtmektedir (Adıvar, 2012). Yunus Nadi Bey ise Ziraat Mektebi'ndeki karargâhta, Paşaya uyularak geç yatıldığını ve bu geç yatmanın sebebinin gece çalışmaları nedeniyle olduğunu ifade etmektedir. Sabahleyin kalkıldığında, Paşa salona geldiği zaman; Hayati Bey de elinde dosyalarla gelerek bunları Paşa'ya okumakta ve yurdun dört bir yanıyla haberleşme kurulmaktadır (Nadi, 1955). Yunus Nadi Bey, karargâhın o günkü vaziyetini detaylıca anlatmakta ve şu ifadelerle tasvir etmektedir: "Ziraat Mektebi'ne girilince alt katta ve sağda sıra ile ve karşılıklı üç dört oda vardır. Bunun birisi Hayati Bey'in kalem odası idi. Biri şifre odası idi. Biri yatak odası ve diğeri telgraf merkezi idi." (Nadi, 1955:92). Yukarı çıkıldığında koridorun sağ tarafında sıralanan odalardan ilkinde Recep (Peker) Bey bulunmakta, Hüsrev Bey de kendisiyle aynı odada kalmaktadır. Doktor Refik Bey de Ziraat Mektebi'ndeki karargâhta oturmakta, bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın sağlığı ile ilgilenmektedir. Halide Edib Hanım, Adnan ve Cami Beyler de biraz aşağıda Ziraat Mektebi Çiftliği denilen binada kalmakta, genellikle yemeğe yukarıda bulunan karargâh binasına gelmektedirler (Nadi, 1955).

Ali Fuat Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da nerede toplanacağı ve mebusların nerelerde misafir edilecekleri meselesiyle ilgili hatıralarında: "Meclis açılmadan evvel mebuslar, ikametlerine ayrılan Muallim Mektebi binasında ve yahut Heyet-i Temsiliye'nin bulunduğu Ziraat Mektebi'nde toplanıyor, memleketin istikbali hakkında görüşüyorlardı." bilgisini aktarmaktadır (Cebesoy, 1953:336). Yunus Nadi ise bu süreç için; Ziraat Mektebi karargâhında meclisin manevi kısmının, yani hukuk ve vazifelerinin hazırlanması ve tespitine dair çalışmaların sürdürüldüğünü belirtmektedir (Nadi, 1955).

Halide Edib Adıvar, 23 Nisan 1920'de açılacak olan Büyük Millet Meclisi için Mustafa Kemal Paşa'nın Ziraat Mektebi'ndeki odasında hazırlamaya başladığı nutku; Hakkı Behiç Bey ile kendisine baştan başa okuduğunu anlatmıştır (Adıvar, 2012). Yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış hazırlıkları da buradaki tarihi binada gerçekleştirilmiştir. Adıvar, Meclis açıldıktan birkaç gün sonra yeni kabinenin kabul edildiğini ve Erkan-ı Harbiye Reisliği'nin (Genelkurmay Başkanlığı'nın) da "Karargâh" adı verilen Ziraat Mektebi binasında açıldığını aktarmaktadır (Adıvar, 2012).

Adıvar, karargâhtaki Erkânı Harbiye Reisliği için; "Bu, vaktiyle Ziraat Mektebi talebesinin jimnastik salonuydu. İnsan, Dr. Refik'in odasına gitmek için, oradan geçmek mecburiyetindeydi. Oradan geçerken, Binbaşı Salih Bey'in muazzam bir masa üzerinde kâğıt ve haritalar arasında çalıştığını gördüm. Orasının kendi odası olup olmadığını sorduğum vakit, Erkânı Harbiye teşkilatı olduğunu söyledi ... İstanbul'dan diğer unsurlar gelinceye kadar Erkânı Harbiye bunlardan ibaret olacaktı." (Adıvar, 2012:150) ifadelerini kullanmaktadır.

Adıvar, Milli Mücadele'nin iç isyanlar ve ayaklanmalarla geçen buhranlı döneminde "Karargâhta da dıştan sakin görünmekle beraber, güç anlar yaşıyorduk. Ben daima büromda

tercüme ve makine ile meşguldüm. Bazen Mustafa Kemal Paşa gelir, bir kahve ısmarlar, azıcık otururdu. O günlerde, bütün enerjisiyle maksat uğruna çalışan dağınık kuvvetleri idare etmeye çalışıyordu. Aynı zamanda, ateşi vardı ve hastaydı. Bugünlerde Dr. Refik'le Dr. Adnan adeta endişeyle etrafında dolaşır, onunla meşgul olurlardı.” (Adıvar, 2012:159) ifadelerini aktarmaktadır.

“Büyük odadaki manzara gözlerimin önündedir. Mustafa Kemal Paşa, lambasının ışığı altında kâğıtları karıştırır. Miralay İsmet Bey mütemadiyen dolaşır. Cami Bey, dizinde kâğıtlarla konuşmak fırsatını beklerdi. İçişlerinde meseleler gittikçe çoğalıyordu.” (Adıvar, 2012:159) diyerek dönemin buhranlı anlarını ifade etmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Mustafa Kemal Paşa, Ankara Ziraat Mektebi'ndeki karargâhında (Mart 1920) (Kaynak: Özkaya, Y. 2003. Gazi Mustafa Kemal: Atatürk'ün Hayatı. AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara: Başak Matbaacılık Ltd.Şti. s.205).

Halide Edib Hanım, karargâhtan erken ayrıldığı bir günün ertesinde, eşi Dr. Adnan'dan, karargâhta en tehlikeli geceyi geçirdiklerini ve bütün tellerin kesilerek, yakından silah seslerinin geldiğini, ortalıkta bir panik havası olduğunu işitmiştir. Bu buhranlı dönemde karargâhın etrafına bir sürü atın getirildiğini ve bunların niçin getirildiğini sorduğu zaman belki Ankara'yı terk etmek ve Sivas'a gitmek zorunda kalılabileceğini, kendisi için de bir araba hazırlatıldığını anlatmıştır. Kendisi ise araba istemediğini ve bir yere gitmeyeceğini; eğer yüzde bir şansımız varsa bunun da Ankara'da kalmakla sadece ölümden kurtulabileceklerini ifade etmiştir (Adıvar, 2012:160-161). Çünkü Halide Edib Hanım, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hakkında idam kararı yayımlanan ilk altı kişiden bir tanesidir.

Falih Rıfki Atay'ın aktardığına göre; Mustafa Kemal Paşa bu dönemi, *“Boğucu İsyân dalgaları Ankara'daki karargahımızın kapılarına kadar çarpıyordu. Dört aydan fazla kan ve ateş içinde çırpındık.”* (Atay, 2009:289) diye ifade etmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın emir çavuşu Ali Metin ise karargahdaki çarpışmayla ilgili hatıralarında: *“Bir ara isyanlar o kadar ilerlemişti ki bir gece Beypazarı havalisinden gelen çetelerin baskısına maruz kaldık. Atatürk'ü ve Ziraat Mektebi'ni koruyan muhafız kuvvet 40-50 kişi kadardı.”* (Oranlı & Metin 1967:52) demektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın hemen

oradaki şahısları mevziye sokarak kumandayı ele aldığını ve ateşe ateşle karşılık verdiklerini, çetenin karargâha yaptığı baskında başarısız olarak çekilmeye mecbur kaldığını ifade etmiştir (Oranlı & Metin 1967:52-53). Kılıç Ali ise anılarında bu olaydan: “*Daha sonra öğrenecektim ki mesela Yozgat ayaklanmasında olduğu gibi ayaklananların içinden sızan bazı gözü pekler, Mustafa Kemal Paşa'nın çalışma yeri yaptığı Keçiören yolu üzerindeki Ziraat Mektebi'nin yanına kadar gelebilecekler, silahlarını binaya boşaltacaklardı.*” (Turgut, 2020:117) şeklinde bahsetmektedir. Yine Kılıç Ali'nin aktardığına göre; kendisi Ankara'ya geldiği gün, müfrezesini Ziraat Mektebi'nin yanında kurulmuş çadırlara, açık ordugaha yerleştirmiş ve daha sonra da Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gitmiştir (Turgut, 2020).

Keçiören'deki Ziraat Mektebi ve çevresinde geçen olaylar, Mustafa Kemal Paşa ve yakın silah arkadaşlarının içinde buldukları inanılmaz güçlüklerle doludur. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya geldiği tarih olan 27 Aralık 1919'dan; Meclis'in açılış günü olan 23 Nisan 1920 tarihine kadar geçen yaklaşık dört aya yakın bir süre zarfında bu binada çalışmıştır. Bu süreç zarfında Heyet-i Temsiliye adına alınan bütün kararlar burada hazırlanmış, kurulan telgrafhane vasıtasıyla bütün yurtla temas bu binadan sağlanmıştır (Aysal, 2007). Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Muzaffer Kılıç'ın aktardığına göre; Meclis'in açılacağı dönem özellikle Bolu'da ve Düzce'de çıkan ayaklanmalar, Ankara'nın bazı ilçelerine kadar yayılmış, hatta Mustafa Kemal Paşa'nın yatıp kalktığı Ziraat Mektebi binasına bile kurşunlar atılmıştır. Çok geniş ve etrafı da açık olduğundan korunması güç olan Ziraat Mektebi binasından istasyondaki binaya taşınan Mustafa Kemal Paşa, buranın hem meclise yakın olmasından faydalanmış hem de olası tehlikelere karşı daha emniyetli bir yerde oturmaya başlamıştır (Yurdakul, 2009)

Meclisin açılacağı dönem, güvenlik ve şehre yakınlık açısından daha uygun görülen Ankara istasyonundaki küçük taş binaya “*Direksiyon Binası*”na taşınan Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı süresince Ziraat Mektebi ile olan bağlantısını kesmemiştir (Aytepe, 2002). Heyet-i Temsiliye teşkilatı, meclisin açılışı ile birlikte tasfiye edildiğinden, şehrin uzağında yer alan Ziraat Mektebi, Genelkurmay Başkanlığı emrine verilmiştir. Bu durumda Mustafa Kemal Paşa, devlet ve meclise ait işlerini Meclis binasında; askeri vaziyeti de Ziraat Mektebi binasında yürütmeye devam etmiştir (Ceibesoy, 2002)

Kılıç Ali'nin aktardığına göre; İnönü Muharebesi'nin en kritik aşamasında, Genelkurmay'ın yer aldığı Ziraat Mektebi binasında Mustafa Kemal Paşa savaş durumunu telgraf başından takip etmektedir. Yunan ordusunun geri çekiliş haberini alan İsmet Paşa, bunu bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş ve bu telgraf orada bulunanları sevince boğmuştur (Turgut, 2020). Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun aktardığı bilgilere göre ise Kütahya-Eskişehir Muharebeleri döneminde Mustafa Kemal Paşa her gece Ziraat Mektebi'ne gelmekte ve küçük bir odada, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile beraber karşı karşıya harita üzerinden askerî harekâtı takip etmektedir (Topuz,2017).

Milli Mücadele döneminde Ankara'yı ziyaret eden ve “*Çankaya Akşamları*” isimli bir kitap yazan Fransız gazeteci ve yazar Berthe G. Gaulis, Genelkurmay Başkanlığı'nın bulunduğu Ziraat Mektebi ile ilgili:

“Genelkurmayı yöneten Fevzi Paşa, şehirden birkaç kilometre mesafede bir tepe üstünde eski tarım okulunda bulunuyordu. Burası Ankara'nın kenar mahallelerini olduğu kadar çıkış yollarını da gözaltına almıştı. Bu çok sade fakat geniş bina, Türk hatlarının başlıca yerlerine telgraf yoluyla bağlantılıydı.” ifadelerini kullanmıştır (Gaulis, 2010:189).

Ziraat Mektebi'nde Fevzi Paşa ile görüşen Gaulis, vedalaşırken kendisine arabasına kadar eşlik eden Fevzi Paşa için: “*Fevzi Paşa dimdikti ve gülümsüyordu, sadelik içinde ve güçlüydü. Etrafında genç subaylar vardı. Onların ardında, sağlam, büyük bina, gereksiz süslerden arınmış olarak duruyordu*” diyerek Ziraat Mektebi'nin o günkü durumunu tasvir etmiştir (Gaulis, 2010:190)

Kurtuluş Savaşı boyunca Genelkurmay Başkanlığı binası olarak kullanılmaya devam eden Ziraat Mektebi, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin hazırlanması, Anadolu Ajansı'nın faaliyete geçmesi ve Büyük Millet Meclisi'nin açılış hazırlıkları gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuştur (Önder, 2004). Afet İnan'a göre; Ankara'nın hükümet merkezi oluşunun başlangıcı buradaki okul binasında tarihe geçmiş, o zamanki Ankara vilayetinin “*Ziraat Mektebi*” isimli okul binasında, bütün bir yurdu kurtarmaya ve devleti kurmaya yönelik düşüncelerin gelişmesi

hazırlanmıştır (İnan, 2009:304). İlerleyen süreçte Ankara, devlet merkezi olurken; bu kararın altında imzası olan kişilerin Ankara'da ilk yerleştikleri yer, bir okul binası olarak kayıtlara geçmiştir. Düşünceler, bu okul binasında ortaya atılmış, buralarda oluş haline gelmiş ve nihayet bu odaktan Türkiye'ye ve bütün dünyaya yayılmaya başlamıştır (İnan, 2009 :305)

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına, 27 Aralık 1919'da kapılarını açan ve Kurtuluş Savaşı boyunca da Genelkurmay Başkanlığı binası olarak kullanılan Ziraat Mektebi binası; cumhuriyetin ilanından sonra bir müddet Tarım Bakanlığı'nca çeşitli işlerde kullanılmıştır (Şekil 4). 1925 yılında kurulan ilk Meteoroloji dairesi, 1930 yılında burada Kuzey İstasyonu'nu kurmuştur (Önder, 1970).

Şekil 4. 1937'deki kapsamlı tadilatın önce Ziraat Mektebi, Ziraat Fakültesi öğrencilerinin bahçe düzenleme çalışmaları, 1936 (Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2012. Fotoğraflar ile Düünden Bugüne Meteoroloji. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü. s.8).

1895-1897 yılları arasında taştan ve iki katlı olarak inşa edilen tarihi yapı, 1937 yılında büyük bir tadilat ve onarım görmüştür. Onarım sırasında ahşap döşemeler betonarmeye çevrilmiş, odaların durumu değişmiş ve iki katlı olarak inşa edilen tarihinin üzerine bir kat daha ilave edilmiştir (Şekil 5). 1952 yılında da Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, bütün daireleri ile birlikte buraya taşınmıştır (Önder, 1970) (Şekil 6).

Şekil 5. İki katlı Ziraat Mektebi Binası ve Üç katlı Meteoroloji Genel Müdürlüğü Binası. (Kaynak: İnan, A. 2009. Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler. 8. Baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.305; Önder, M. 1970. Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s.55).

Meteoroloji Genel Müdürlüğü Binası'nın (Ziraat Mektebi) Kültürel Miras Bakımından Önemi ve Korunması Konusunda Bir Değerlendirme

Şekil 6. Genel Müdürlük binası önünde Genel Müdür Ü. Emin Çölaşan, Genel Müdür Yardımcısı Nejdet Yeşilovalı ve Hava İşleri Müdürü Mustafa İnan; genel müdürlüğü ziyarete gelen sivil ve askeri erkanla (1960'lı yıllar). (Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2012. Fotoğraflar ile Düünden Bugüne Meteoroloji. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü. s.16).

Gördüğü tadilat sonrası orijinalliği ve tarihi dokusu bozulan eski Ziraat Mektebi, yeni Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü binasında; sadece Atatürk'ün çalışma odası "Atatürk Odası" olarak düzenlenmiş ve burada küçük bir müze oluşturularak anısı yaşatılmaya çalışılmıştır (Şekil 7). Ayrıca binanın önündeki bahçeye meteoroloji mensupları tarafından 1954 yılında bir Atatürk büstü ve mermer kaide yerleştirilerek binanın tarihi kimliğine vurgu yapılmıştır (Önder, 1970) (Şekil 7).

Şekil 7. Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü binasındaki Atatürk Odası ve Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü binası önündeki Atatürk büstünün altında yer alan mermer kaide (1970'ler) (Kaynak: Önder, M. 1970. Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s.56-57).

Millî Mücadele döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş; öne çıkan ve iz bırakan mekânlardan biri olan Tarihi Ziraat Mektebi binası, günümüzde halen "Meteoroloji Genel Müdürlüğü" binası olarak kullanılmaktadır. 1937 yılında geçirdiği tadilat sonrası orijinalliyi ve tarihi dokusu bozulan binada; sadece ikinci katında bulunan bir oda, Atatürk'ün anısına muhafaza edilerek, randevu almak şartıyla rehber eşliğinde ziyaret edilebilmektedir.

Günümüzde binanın önünde bir kayanın üzerinde Atatürk büstü yer almakta, büstün arkasında üç katlı bina uzunluğunda bir bayrak direği yükselmektedir (Şekil 8). Etrafı daire şeklinde düzenlenen ve peyzaj çalışması yapılan Atatürk büstünün önündeki siyah panoda, sarı renkli harflerle: "ATATÜRK 1919 İSTİKLAL SAVAŞI'MIZIN ERKANI HARBİYESİ'Nİ BU BİNADA KURMUŞ OLMASININ HATIRASINA İZAFETEN BU ANIT 1954 YILINDA METEOROLOJİ MENSUPLARI TARAFINDAN BİLFİL ÇALIŞILARAK MEYDANA GETİRİLMİŞDİR." yazmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü binası önündeki Atatürk büstü, bayrak direği ve büstün önündeki pano (24.12.2019).

1895-1897 yılları arasında iki katlı olarak inşa edilen tarihi yapının, ilk iki katındaki pencereler orijinal yapısını muhafaza ederken, 1937'de ki tadilattan sonra eklenen üçüncü kattaki pencerelerin ise dikdörtgen görünümü ile yapı bütünlüğünü bozduğu gözlemlenmektedir (Şekil 9).

Binanın ana giriş kapısının solunda yer alan levhada ise: "İSTİKLAL SAVAŞI BAŞLANGICINDA BU BİNA, GENELKURMAY BAŞKANLIĞI OLARAK KULLANILMIŞ VE ATATÜRK BURADA ÇALIŞMIŞTIR." yazısı yer almaktadır (Şekil 10).

Binanın 2. katında en sağda yer alan ve günümüzde "Atatürk Odası" adıyla müze haline getirilen "1-008" numaralı odanın, giriş kapısı üzerinde: "ATATÜRK BÜYÜK İSTİKLAL SAVAŞI'NDA BU ODADA ÇALIŞMIŞ VE HAREKÂT PLANLARINI BURADA HAZIRLAMIŞTI." yazmaktadır (Şekil 11). Atatürk'ün kaldığı ve Milli Mücadele'de karargâh olarak kullandığı bu tarihi odada; burada bulunduğu günlerde kullandığı yeşil kadifeden iki perde, eski bir Uşak halısı, kahverengi bir tahta masa ve bir de soba bulunmaktadır (Şekil 11). Diğer eşyalar ise kopyadır.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü Binası'nın (Ziraat Mektebi) Kültürel Miras Bakımından Önemi ve Korunması Konusunda Bir Değerlendirme

Şekil 9. İki katlı Ziraat Mektebi Binasının sonradan eklenen üçüncü katındaki uyumsuz pencereler (24.12.2019).

Şekil 10. Binanın giriş kapısının solunda yer alan levha (24.12.2019).

Atatürk'ün masasının arkasında, duvara bitişik konumda bir büstü bulunmakta, büstün üst kısmında duvarda da ay yıldız yer almaktadır. Odanın köşelerinde ise birer Türk bayrağı ve soldaki Türk Bayrağı'nın yanında da mareşal üniformasının bir kopyası vardır (Şekil 11). Masanın sol tarafındaki duvarda, çerçeve içinde üç adet Osmanlıca harita bulunmakta, bu üç haritanın solunda da "*Milli Mücadele Başında Yabancı İşgal Kuvvetleri*"ni gösteren renklendirilmiş bir Türkiye haritası yer almaktadır (Şekil 12). Masanın sağında, iki pencere arasındaki duvarda ise çerçeve içinde "*Misak-ı Milli Haritası*", "*Türk İstiklal Harbi'nde Ayaklanma Bölgeleri*"ni gösteren harita ve bu ayaklanmaların tarih ve süreleri ile ilgili bilgilendirme levhası yer almaktadır. Bu haritanın önünde, duvar kenarında bacasız bir soba ve bu sobanın sol yanında da sehpa üzerinde küçük bir gramofon bulunmaktadır (Şekil 13).

Şekil 11. Atatürk Odası'nın girişindeki yazı ve odanın içinin görünümü (24.12.2019).

Şekil 12. Atatürk Odası'nda masanın sol tarafındaki duvarın görünümü (24.12.2019).

Şekil 13. Atatürk Odası'nda masanın sağ tarafındaki duvarın görünümü (24.12.2019).

Atatürk'ün masası üzerinde; sol tarafta bir gaz lambası, gaz lambasının arkasında da Atatürk'e ait İstiklal Madalyası ile Altın İmtiyaz Madalyası'nın birer kopyası bulunmaktadır. Masanın ortasında

Meteoroloji Genel Müdürlüğü Binası'nın (Ziraat Mektebi) Kültürel Miras Bakımından Önemi ve Korunması Konusunda Bir Değerlendirme

ise 25 Aralık 2018 tarihinde Ziraat Mektebi bahçesinde bulunan Milli Mücadele döneminden kalma top mermisi ile paslanmış ve patlamamış bir mermi kovani yer almaktadır (Şekil 14). Masanın sağ tarafında ise “Fotoğraflarla Düünden Bugüne Meteoroloji” kitabında, Ziraat Mektebi'nin eski fotoğrafının yer aldığı sayfalar açık bir şekilde bırakılmıştır.

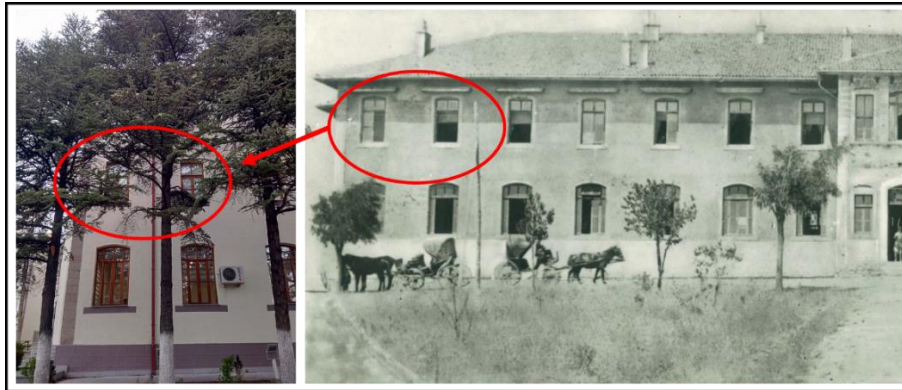
Şekil 14. Atatürk Odası'nda masanın üzerinde yer alan materyaller (24.12.2019).

Masanın tam karşısındaki duvarda ise Atatürk Odası envanterine giren “Zenith” marka eski bir ahşap duvar saati ve binaya ait çerçeve içinde dört adet eski fotoğraf bulunmaktadır. Bu fotoğraflardan en soldaki Sakarya Meydan Muharebesi öncesi Fevzi Çakmak ve genelkurmay grubunu gösterirken, ortadaki çerçevede Ziraat Mektebi'nin Milli Mücadele döneminde çekilmiş bilinen bir fotoğrafı yer almaktadır. En alttaki fotoğrafta, Ziraat Mektebi'nin başka bir açıdan çekilmiş görüntüsü yer alırken, en sağdaki fotoğrafta ise üç katlı Meteoroloji Genel Müdürlüğü Binası'nın havadan çekilmiş siyah beyaz bir fotoğrafı bulunmaktadır (Şekil 15).

Şekil 15. Atatürk Odası'nda masanın karşısındaki duvarda yer alan çerçeveler (24.12.2019).

Giriş kapısının hemen sol tarafında yer alan kürsünün üzerinde ziyaretçi anı defteri mevcuttur. Girişin kapısının hemen sağ tarafında yer alan kapıdan dar odaya girildiğinde ise burası Atatürk'ün yatak odası olarak düzenlenmiştir. Günümüzde Tarihi Ziraat Mektebi'nin hatıratlarda geçen diğer odaları ise Meteoroloji Genel Müdürlüğü personellerince çalışma yeri olarak kullanılmaktadır. Sadece Atatürk'ün çalışma odası koruma altına alınmış ve günümüze intikal edebilmiştir (Şekil 16).

Şekil 16. Günümüzde Meteoroloji Genel Müdürlüğü binasında Atatürk Odası'nın dışarıdan görünümü (24.12.2019).

4. Tartışma ve Sonuç

Kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında müzelerin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. *“Müzeler; kültür ve doğa varlıklarını içeren ve insanlarca değerli görülen nesnelere toplandı, sergilendi, bilimsel, eğitici ve tanıtıcı nitelikte olan açık ya da kapalı alanlardır.”* (Bülbül, 2016:682).

Tarihi olaylarda ön plana çıkmış kişilere ve içinde bulunduğu kültüre yön veren şahıslara, toplum *“önemli olma”* vasfı yüklemiştir. Bu önemli şahsiyetlerin yaşadıkları, misafir oldukları veya çalışmalarını gerçekleştirdiği mekânlar, herhangi bir kişinin yaşadığı mekândan daha özel bir konuma sahiptir. İnsanlar, içinde yaşadığı topluma çeşitli alanlarda katkı sağlamış olan bu kişilerin, hayatlarını merak etmekte ve onlara etki eden her ayrıntıyı bilmek ve yaşamış olduğu yaşanmışlık dolu mekanları ziyaret ederek görmek istemektedir (Uz, 2007:267-268).

Bu sebeple önemli şahsiyetlerin yaşadığı, misafir olduğu veya çalışmalarını gerçekleştirdiği mekânlar, zamanla koruma altına alınmış; o kişilere olan saygıyı göstermek ya da anılarını yaşatmak adına iz bıraktığı bu mekanlar müzeye çevrilmiştir (Uz, 2007:268).

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. maddesinde korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarına dört nitelik verilmiştir. Bu niteliklerden dördüncüsünü oluşturan *“d”* bendine göre; *“Millî tarihimizdeki önemleri sebebiyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış evler.”* taşınmaz kültür varlığı olarak tanımlanmıştır (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983).

Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele döneminde, Ankara'da ilk çalışmalarını gerçekleştirdiği, ikametgâh olarak kullandığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalardan biri olan Meteoroloji Genel Müdürlüğü binası, tartışmasız çok önemli bir taşınmaz kültür varlığıdır. Ne yazık ki bu kültür varlığı, 1937 yılında gördüğü büyük onarım ve değişiklik sonrası orijinalliğini yitirmiştir. İki katlı olarak inşa edilen tarihi binada büyük değişiklikler yapılmış, ancak yukarıda sayılan özellikleri nedeniyle sadece bir odasında Atatürk'ün hatırası koruma altına alınarak müze haline getirilmiştir. Halbuki bu tarihi yapı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda çok büyük tarihi olaylara ve ilklere sahne olması bakımından da ayrı bir kültürel mirasa sahiptir.

Bu araştırmada, özetle; *“Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele döneminde kaldığı ve çalışmalarını yürüttüğü Ziraat Mektebi binasında günümüzde neler görürüz?”* *“Büyük tarihi olaylara sahne olmuş; öne çıkan ve iz bırakan bu mekânın günümüzdeki kullanım ve korunmuşluk durumu nedir?”* gibi iki soruya cevap bulmak amaçlanmıştır. Meteoroloji Genel Müdürlüğü binasında, yerinde yapılan gözlemler sonucu, geçmiş mekânın yeniden inşa edilmesi ve kurulması sağlanmış; tarihi yapıda gerçekleştirilen değişiklikler, geçmiş dönemde çekilen fotoğraflarla karşılaştırılarak mevcut durum fotoğraflar ile kayıt altına alınarak belgelenmiştir.

Ziraat Mektebi binası gibi farklı fonksiyonlarda kullanılarak günümüze intikal etmiş bu tip tarihi yapıların; sahip olduğu tarihi çevre özelliğiyle ve özgün haliyle korunması, ardından da müzeye dönüştürülerek gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir. Çünkü Kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında müzelerin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Ziraat Mektebi binası da sadece tek bir odasında bulunan ve randevu ile ziyarete açılan Atatürk Odası haricinde, kültürel miras bakımından çok daha fazla bir potansiyele sahiptir. Millî Mücadele'de Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin hazırlanması, Anadolu Ajansı'nın faaliyete geçmesi, Büyük Millet Meclisi'nin açılış hazırlıkları ve iç isyanların bastırılmasının yanı sıra; Kurtuluş Savaşı boyunca Genelkurmay Başkanlığı binası olarak kullanılması, Tarihi Ziraat Mektebi binasının barındırdığı somut ve somut olmayan kültürel mirasın sadece belli başlılarından.

Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümet merkezinin Ankara oluşunun başlangıcı buradaki okul binasında tarihe geçmiş, bütün bir yurdu kurtarma ve devleti kurmaya yönelik düşüncelerin gelişmesi bu okul binasında hazırlanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ilk Meteoroloji dairesinin 1930 yılında burada Kuzey İstasyonu'nu kurması ve son olarak Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü binasına ev sahipliği yapması; 100. yılını kutlamaya hazırlanan Türkiye Cumhuriyeti'nde eski adıyla Ziraat Mektebi

Meteoroloji Genel Müdürlüğü Binası'nın (Ziraat Mektebi) Kültürel Miras Bakımından Önemi ve Korunması Konusunda Bir Değerlendirme

binasının ne kadar çok çeşitli ve köklü kuruma kapılarını açtığını ve ev sahipliği yaptığını ortaya koymaktadır. Türkiye Cumhuriyeti adına birçok kültürel mirası potasında eriten ve yaşatan tarihi yapı, adeta başlı başına yaşayan bir müze ve abide olduğunu gözler önüne sermektedir.

Teşekkür

Başta “Atatürk Odası” müze sorumlusu Nedim Özdemir ve Meteoroloji Genel Müdürlüğü personelleri olmak üzere; görüş ve önerileriyle araştırmaya yön veren danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Somuncu'ya, çeviri konusunda desteklerini esirgemeyen Güler Gökçe'ye ve lokasyon haritasının yapımında yardım ve katkılarından dolayı Zehra Özyürek'e teşekkürler.

Kaynaklar

- Adivar, H. E. 2012. *Türkün Ateşle İmtihanı: İstiklal Savaşı Hatıraları*. 7. Baskı. İstanbul: Can Yayınları
- Ahunbay, Z. 2014. *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. 7.Baskı. İstanbul: Yem Yayın.
- Aliağaoğlu, A. ve Temurçin, K. 2004. *Miras Turizmi Atatürk Evleri*. Erdem Dergisi, 14 (41), 119-138.
- Aysal, N. 2007. *Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da İlk Günleri Ziraat Mektebi*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 10 (39), s. 359-396.
- Aytepe, O. 2002. *85. Yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 29-30, Ankara. s. 31-38.
- Atatürk, G.M.K. 2007. *Nutuk*. Ankara: Elips Kitap
- Atay, F. R. 2009. *Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*. İstanbul: Pozitif Yayınları
- Basın-Yayın Genel Müdürlüğü. 1977. *Atatürk'ün Evleri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi
- Bülbül, H. 2016. *Müze ile Eğitim Yoluyla Ortaokul Öğrencilerinde Kültürel Miras Bilinci Oluşturma*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6(3), 681-694.
- Can, M. 2009. *Kültürel Miras ve Müzecilik* (Çalışma Raporu). Kültür ve Turizm Bakanlığı. Eylül 2009.
- Cebesoy, A. F. 1953. *Milli Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Vatan Neşriyatı.
- Cebesoy, A. F. 2002. *Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a*. C. I. İstanbul: Temel Yayınları
- Erdoğan, Ş. 1965. *Ankaram*, Ankara: Aklan Matbaacılık Ltd. Şti.
- Gaulis B. G. 2010. *Çankaya Akşamları*. Cep Boy 1. Basım. İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık
- İnan, A. 2009. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. 8. Baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- İnönü, İ. 2020. *Hatıralar*. 6. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İSMEP Rehber Kitaplar. 2014. *Kültürel Mirasın Korunması*. İstanbul Valiliği, İstanbul Proje Koordinasyon Birimi (İPKB). Akademik Danışman: Zeynep Gül Ünal, İstanbul.
- Kansu, M. M. 1986. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.II, II Baskı. Ankara: TTK Basımevi
- Keskin, Ö. 2010. *Osmanlı İmparatorluğunda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası Ve Çoban Mektebi*. OTAM, 28-güz, s.87-106
- Kocatürk, U. 1988. *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*. 1. Baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (1983). Kanun Numarası 2863, Erişim Tarihi: 14.12.2021. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf>
- Madran, E. ve Özgönül, N. 2005. *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2012. *Fotoğraflar ile Düünden Bugüne Meteoroloji*. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü
- Nadi, Y. 1955. *Ankara'nın İlk Günleri*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Oranlı, Z., & Metin, A. 1967. *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*. Ankara: Alkan Matbaası.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım* C.I. İstanbul: Emre Yayınları.
- Önal, S. 2019. *Hüsrev Gerede'nin Anıları*. 5. Baskı. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Önder, M. 1970. *Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Önder, M. 1993. *Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgül, C. 1989. *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları* (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Özkaya, Y. 2003. *Gazi Mustafa Kemal: Atatürk'ün Hayatı*. AKDITYK. Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara: Başak Matbaacılık Ltd.Şti.
- Topuz, H. 2017. *Bana Atatürk'ü Anlattılar*. 13. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turgut, H. 2020. *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*. 23. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- UNESCO (1972). *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme*, Erişim Tarihi: 14.12.2021. <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>
- Uz, S. 2015. *Müze Evler*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 267-284.

- Yeşilbursa, C. C. 2013. Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Somut Kültürel Mirasa Yönelik Görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(2), s. 405 – 420.
- Yurdakul, Y. 2009. *Atatürk'ten Hiç Yayınlanmamış Hatıralar*. 8. Baskı. İstanbul: Truva Yayınları.